

УДК 336.71:658

Краснова І.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
банківської діяльності ДВНЗ «КНЕУ
імені Вадима Гетьмана»

ДЖЕРЕЛА УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто питання формування власного капіталу комерційних банків. Розглянуто структуру власного капіталу банків. Визначено основні джерела нарощування розмірів власного капіталу комерційних банків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: комерційний банк, власний капітал, внутрішні джерела, зовнішні джерела.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены вопросы формирования собственного капитала коммерческих банков. Рассмотрена структура собственного капитала банков. Определены основные источники наращивания размеров собственного капитала коммерческих банков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: коммерческий банк, собственный капитал, внутренние источники, внешние источники.

ANNOTATION. The problems of forming equity commercial banks. The structure of the bank's equity. The main sources of increasing the equity capital of commercial banks.

KEYWORDS: commercial bank, equity, internal sources and external sources.

Постановка проблеми. Комплексне розроблення теоретичних і практичних питань, що розкривають аспекти управління власним капіталом банків, є важливою і актуальною проблемою в сучасній банківській системі України. Особливої актуальності проблемі управління власним капіталом банку і питанням його регулювання додає той факт, що рівень капіталу банківської системи є головним показником її здатності до розвитку та до підвищення вкладу в ефективність реальної економіки країни. Незначний обсяг власного капіталу робить банківську систему залежною від короткострокових коливань макроекономічних умов його функціонування, схильною до ризику втрати ліквідності, кредитному та ринковому ризику. З метою недопущення подальшого зниження розмірів власного капіталу виникає потреба у пошуку адекватних механізмів і джерел управління власним капіталом банків.

Аналіз останніх публікацій. Проблемам формування власного капіталу банку присвячені праці українських учених М. Алексеєнка, З. Васильченко, О. Васюренка, А. Вожжова, В. Герасименко, О. Дробязко, Ж. Довгань, І. Івасіва, Л. Матлага, Л. Примостки, М. Савлука, Р. Тиркало, Н. Ткачук, К. Черкашиної та ін.

Постановка завдання. Метою є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо формування власного капіталу банків, а також рекомендацій удосконалення управління джерелами нарощування капіталу.

Виклад основного матеріалу. Управління капіталом комерційних банків — це процес спрямований на оптимізацію структури джерел і їх комбінацію у пасиві балансу. Головна мета процесу управління банківським капіталом полягає в залученні та підтримуванні достатнього обсягу капіталу для розширення діяльності і створення захисту від ризиків. Як зазначає Л.О. Примос-

стка, для українських банків актуальним залишаються питання нарощування капітальної бази, і для більшості з них мета управління капіталом полягає у його поповненні [5, с. 85]. У більшості банківських установ України робота з управління капіталом обмежується виконанням вимог регулюючих органів. Керівництво банків часто, на жаль, не вбачає самостійного об'єкта управління в тому, що об'єднується в понятті власного капіталу.

Вирішення проблеми нарощення власного капіталу банку потребує наявності джерел його нарощення, всю сукупність яких прийнято об'єднувати у дві групи: 1) внутрішні джерела; 2) зовнішні джерела. Поділ джерел на зовнішні та внутрішні є певною мірою умовним, оскільки вони взаємопов'язані, один їх вид має прямий чи опосередкований вплив на інший вид. Особливо відчутним і значним є вплив внутрішніх джерел на зовнішні. Опосередкований вплив проявляється через вплив кон'юнктурного чинника (зовнішні джерела) на формування прибутку банку.

Генерування банком власного капіталу відбувається безперервно в процесі його діяльності від моменту створення і до моменту ліквідації. Залежно від цілей процес генерування капіталу можна розділити на два етапи: етап формування у зв'язку зі створенням банку і етап нарощування/зменшення капіталу у зв'язку з виконанням банком своїх завдань і функцій. На першому етапі переважають зовнішні джерела генерування капіталу, оскільки діяльність банку ще не спроможна забезпечити достатні для цього внутрішні ресурси. Капітал інвестують акціонери (засновники) банку у статутний капітал, за результатами розміщення та обігу акцій формуються емісійні різниці, за результатами роботи банку капіталізуються дивіденди, які ще не зареєстровані як статутний капітал, акціонери роблять додаткові внески. Вважається, що у процесі розвитку банку статутний фонд, як зовнішнє джерело нарощення капіталу, перестає відігравати вирішальне значення в ролі постійної частки капіталу, отже, його питома вага у власному капіталі має поступово зменшуватися. Зважаючи на той факт, що в Україні банки практично не сплачують дивіденди в грошовій формі, залучати нових акціонерів зі значними обсягами інвестицій їм досить важко. Тому у формуванні капіталу домінують внутрішні джерела.

Внутрішні джерела переважають на другому етапі — етапі функціонування банку. У разі успішного функціонування банк накопичує капітал у вигляді зростання прибутку минулих років,

поточного року, резервного капіталу, інші фондів, що формуються за рахунок чистого прибутку згідно з установчим договором, та додаткового капіталу, сформованого унаслідок дооцінки основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів у портфелі банку на продаж та деяких інших активів (інвестицій в асоційовані компанії, переоцінки за операціями хеджування). В усіх цих випадках генерування додаткового капіталу здійснюється суто номінально, через збільшення грошової оцінки уже наявних у банку активів капітального характеру. Отже слід визнати що, формування капіталу з цих джерел є спекулятивним, оскільки вартість матеріальних активів та цінних паперів піддається значним коливанням, особливо в умовах нестабільної економіки. Розглядати його як стабільне джерело капіталу не доцільно.

За економічним змістом не всі джерела мають однакове значення. Одні з них є стабільними та надійними, призначені для створення та розвитку матеріально-технічної бази банку. Інші є мінливими, формуються за результатами політики менеджменту банку, забезпечують виконання захисної функції капіталу, особливе значення якої обумовлено високим рівнем ризиків ті невизначеністю зовнішнього середовища. Таким чином, чим меншою є питома вага статутного капіталу у власному капіталі банку, тим, за інших рівних умов, краще. Величина показника вище 100 % свідчить про те, що сума прибутку за звітний рік, прибутку минулих років, страхових резервів та інших складових власного капіталу є від'ємною величиною, отже, розмір статутного фонду перевищує розмір власного капіталу.

Можливості використання внутрішніх джерел нарощування власного капіталу банків пов'язані з: економічними умовами функціонування банків; особливостями процесів формування, вивільнення та спрямування капіталу до наступного циклу його відтворення; можливістю безпосереднього поповнення власного капіталу банку за рахунок реінвестування певної частини його чистого прибутку. Звідси можна зробити припущення, що внутрішніми джерелами власного капіталу банку виступають чистий прибуток і довгострокова прибуткова діяльність банку.

Зовнішні джерела генерування капіталу є складнішими та різноплановішими. За природою походження вони можуть бути не тільки економічними, але й інституційними; залученими з фінансового ринку або у формі прямих вливань стратегічних інвесторів до капіталу банку; національними або іноземними. На-

бір можливих зовнішніх джерел в окремих країнах залежить від рівня розвитку банківської справи, фінансового ринку та законодавства.

Світова фінансова криза внесла власні корективи у процес формування власного капіталу банків через ризик недостатності або недоступності для банку окремого джерела власного капіталу. Банки зазнали значних збитків, джерелом покриття яких були кошти окремих складових власного капіталу. Згодом постало питання про участь держави у відтворенні та збільшенні капіталу проблемних банків. Державні кошти, як джерело нарощення власного капіталу варто розглядати як виняткове, коли інших джерел немає. Держава докапіталізує банки з метою недопущення зниження стабільності банківської системи, значного соціально-економічного та політичного вибуху в країні.

У передкризові роки роль внутрішніх джерел у капіталі банків була істотною — їх частка перевищувала третину всього капіталу банківської системи, що сприяло активізації кредитної діяльності банків. Фінансово-економічна криза, що розпочалася в середині 2008 р. спричинила істотне уповільнення динаміки реального ВВП і прибутків банків, проте приріст внутрішніх джерел все ще залишався значно вищим ніж приріст ВВП. У розріз із загальною тенденцією уповільнення відбулося одночасне неадекватне зростання капіталу банків. Це спричинило те, що в подальшому виник деякий часовий лаг між знижувальною тенденцією у динаміці власного капіталу і його внутрішніх джерел, з одного боку, і показників, які характеризують умови діяльності банків — реального ВВП і прибутку банків — з другого. Відставання було спричинено значними зовнішніми впливами на початку кризи додаткового капіталу в банківській сектор урядом України та іноземними материнськими банками, а також значним обсягом прибутку, одержаного банками до початку кризи.

Як видно з наведених у табл. 1 даних, у кризовому періоді динаміка внутрішніх джерел власного капіталу вже набула загрозливої від'ємної тенденції. Це означає, що в самий розпал кризи, коли ВВП зменшився, а банки допустили збитки, вони змушені були всю масу власного капіталу, сформованого раніше з внутрішніх джерел, спрямувати на покриття збитків. Але цих коштів виявилось недостатньо. У подальшому ця тенденція поглибилась за рахунок появи на балансах банків значних сум збитків минулих років. Частково ці збитки були перенесені на баланс 2011 та 2012 рр.

Таблиця 1

СТАН ТА СТРУКТУРА ВНУТРІШНІХ ДЖЕРЕЛ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКІВ УКРАЇНИ ЗА 2007—2012 рр.

Показник	2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	млрд грн	% до п.р.	млрд грн	% до п.р.	млрд грн	% до п.р.	млрд грн	% до п.р.	млрд грн	% до п.р.	млрд грн	% до п.р.
1. Власний капітал (балансовий)	69,6	163,4	119,3	171,1	115,2	96,6	134,4	116,7	155,5	115,7	170,2	
2. Внутрішні джерела всього	23,5	142,4	30,9	131,5	-5,3	x	-16,1	-303,8	10,56	6,79	32,1	
— частка в (1), %	x	33,7	x	25,9	x	-4,6	x	-12	x	-0,01	-	-
3. Прибуток/збиток минулих років	1,7	242,8	1,61	94,1	0,7	43,7	-28,6	x	-4,96	x	-	-
— частка у (2), %	x	7,2	x	5,1	x	10,8	x	-177,6	-	-	-	-
4. Прибуток/збиток поточного року	6,6	161	7,3	111	-31,5	x	-13	x	-0,65	x	4,8	3,8 р.
— частка у (2), %	x	28,1	x	23,6	x	484,6	x	-80,7	-	-	-	8,7-
5. Резерви та фонди	7,0	145,8	10,7	152,8	15,7	146,7	13,0	82,8	2,2	-16,9	19,2	153,3
— частка у (2), %	x	29,8	x	34,5	x	241,5	x	80,1				58,88
6. Резерви переоцінки	8,2	118,8	11,3	137,8	9,8	86,7	12,5	128,1	13,97	11,2	13,2	-4,9
— частка у (2), %	x	34,9	x	36,5	x	150,0	x	77,6		9,0		41,1

У 2011 р., коли ситуація в економіці певною мірою стабілізувалась (темпи приросту ВВП зросли на 1,2 в.п.) власний капітал банків зріс на 21,1 млрд грн. У динаміці внутрішніх джерел власного капіталу спостерігаються позитивні зрушення: хоча все ще присутні втрати, які значно скоротилися більше ніж у 14 разів. Головною причиною цього є значне скорочення збитків за рахунок покращення ринкової кон'юнктури та активізації роботи по реструктуризації проблемних активів. Іншою причиною скорочення збитків є активне використання для їх покриття у цьому році коштів резервного фонду, обсяг якого по банківській системі скоротився. Це свідчить про подальше використання банківським менеджментом внутрішніх джерел для покриття збитків, і все ще повільну роботу щодо поновлення кредитно-інвестиційної діяльності. Хоча за результатами роботи окремі банки змогли вийти на прибуткову діяльність, що, в середньому вплинуло на скорочення збитків по банківській системі у 20 разів за 2011 рік. Поступовий вихід на прибуткову діяльність пов'язаний із завершенням формування банками резервів під проблемну заборгованість. Однак вийти на позитивний рівень внутрішніх джерел банкам все ще не вдається. Непокритий збиток станом на 01.01.2013 року становив 50,95 млрд грн.

У цілому можна зробити висновок про неефективність використання внутрішніх джерел формування і нарощення власного капіталу вітчизняними банками, що свідчить про слабкість банківського менеджменту, відсутність загальної політики та практики антикризового управління капіталом банків.

На тлі потрясінь, що посилюються на світових ринках, здатності українських банків генерувати прибуток буде недостатньо для того, щоб підтримувати високі темпи зростання активів тільки за рахунок внутрішніх джерел капіталу. Відрахування в резерви на можливі втрати по позиках у 2012—2013 роках уже не будуть мати істотного впливу на прибуток банків і, як наслідок, на їх капітальну базу. Абсолютна більшість банків уже вичерпали можливість поповнення внутрішніх джерел прибутку за рахунок відновлення резервів, пік якого припав на 2012 рік. Щоб уникнути ризиків подальшого скорочення достатності капіталу, доведеться знижувати темпи зростання активів або шукати альтернативні джерела поповнення капіталу.

Коли регулюючі органи та (або) ринкові сили вимагають, щоб банк збільшив власний капітал більшою мірою, чим дозволяють внутрішні джерела капіталотворювання — доводиться звертати-

ся до зовнішніх джерел капіталу. На відміну від внутрішніх джерел, які залежать переважно від політики менеджменту, значну роль у формуванні зовнішніх джерел відіграє оцінка стану та перспектив розвитку змін ринкової кон'юнктури. Основною загрозою для вітчизняних банків залишаються негативні прогнози затягування виходу із кризи, боргова криза в Європі та «фіскальний обрив» у США.

Розглянемо практику використання зовнішніх джерел формування капіталу українськими банками (табл. 2).

Як уже зазначалось, у кризові роки банки більшою мірою наращували капітал за рахунок саме зовнішніх джерел, і в першу чергу шляхом збільшення внесків у статутний капітал, який зростає дуже активно. Менеджменту банків слід враховувати, що оскільки інвестори втратили довіру до гібридних і привілейованих акцій, то ринок публічного акціонерного капіталу закритий. Відбулося суттєве залучення банками капіталу як від уряду, так і від діючих акціонерів — власне тих, хто по суті повинні підтримувати банки, в які вони вкладають інвестиції. Проте в подальшому це джерело слід розглядати як основне при нарощенні власного капіталу вітчизняних банків.

З початку 2012 року у банківській системі України спостерігалась несприятлива тенденція до зменшення обсягів регулятивного капіталу. Проте на відміну від власного капіталу розмір регулятивного капіталу був більшим за розмір статутного капіталу системи.

Перевищення обсягів зовнішніх джерел над обсягом власного капіталу, спричинено високою збитковістю банків. Для покриття цих збитків був використаний весь капітал, накопчений із внутрішніх джерел у попередні роки. Але цих ресурсів виявилось недостатньо для покриття всього обсягу збитків, і тому був додатково залучений капітал із зовнішніх джерел у формі додаткових внесків акціонерів, субординованого боргу, рекапіталізації банків. Вирішальну роль у зміні спадної тенденції частки зовнішніх джерел формування регулятивного капіталу відіграв статутний фонд: за 3 роки обсяг його збільшився на 46,2 %, а частка в загальному обсязі капіталу зросла. Крім того, з метою нарощення капіталізації банківської системи НБУ дозволив враховувати незареєстровані додаткові внески акціонерів. Цим джерелом скористалися 11 банків із 175, в основному банки четвертої групи. Третина із загального обсягу внесків припадає на «VAB Bank», який виявився найзбитковішим за результатами роботи за 9 місяців поточного року.

Таблиця 2

ЗОВНІШНІ ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЯТИВНОГО КАПІТАЛУ БАНКІВ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2001—20012 рр.

Джерело капіталу	01.01.2002 р.		01.01.2008 р.		01.01.2010 р.		01.01.2012 р.		01.01.2013р.	
	млрд грн	частка, %	млрд грн	частка, %	млрд грн	частка, %	млрд грн	частка, %	млрд грн	частка, %
Капітал — усього	7,8	100	72,3	100	135,8	100	155,5	100	170,1	100
Регулятивний капітал			72,3		135,8		178,5		178,1	
Зовнішні джерела капіталу — усього	6,2		53,2		156,4		216,02		222,0	
Статутний фонд	5,3	68	42,9	57,7	119,2	87,7	171,9	110,5	176,2	103,6
Незаресстровані внески до статутного капіталу	-	-	-	-	-	-	-	-	0,9	0,5
Субординований борг	0,7	8,9	7,1	9,5	30,9	22,8	34,92	20,3	33,2	19,5
Емісійні різниці	0,2	2,5	3,2	4,5	6,3	4,6	9,2	5,9	11,7	6,8

Джерело: розраховано автором за: [7]

За результатами 9 місяців 2012 року продовжилося зростання розміру власного капіталу банківської системи України за рахунок збільшення статутного капіталу окремими банками. Сукупний обсяг власного капіталу банків залишається меншим від статутного капіталу, що пояснюється значними обсягами накопичених збитків протягом 2009—2011 років. Протягом 2012 року банки продовжили тенденцію збільшення статутних капіталів. Переважно це банки з першої групи (41,1 % від загальної величини, на яку збільшили статутні капітали банки України) та банки з 4-ї групи (43,9 %). Збільшення статутних капіталів банками першої групи здійснено з метою розширення масштабів діяльності. Банки 4-ї групи здебільшого нарощували статутні капітали з метою виконання законодавчо встановлених вимог щодо мінімального розміру статутного і регулятивного капіталів.

Субординований борг є в основному доступним для великих банків, або банків з іноземним капіталом. У посткризовий період у зв'язку з несприятливою макроекономічною ситуацією і можливістю виникнення нової хвилі кризи банки практично не користуються даним інструментом. Найближчим часом навряд чи слід очікувати того стану фінансового ринку, коли неакціонерний капітал буде інвестуватися до банків. Тобто кошти акціонерів, є єдиним джерелом власного капіталу банків України. Це дає підстави оцінювати управління власним капіталом як негативне для розвитку банків і стимулювання їх працівників. Альтернативним джерелом залучення капіталу можуть стати: конвертації субординованого боргу в капітал першого рівня та використання таких інструментів, як безстрокові субординовані облигації.

Вибір способу залучення капіталу має базуватись на глибокому аналізі ринкової кон'юнктури, фінансового аналізу альтернативних варіантів і їх потенційного впливу на величину прибутку та вартість капіталу з розрахунку на одну акцію. Зацікавленість власників банків у нарощуванні банківського капіталу шляхом збільшення статутного фонду й нарощування прибутковості можна досягти шляхом вжиття стимулюючих фіскальних заходів щодо спрямуванні прибутків на поповнення статутного капіталу.

Висновки. Ефективне управління власним капіталом банку є запорукою активізації його підприємницької діяльності, зміцнення фінансової стійкості, підвищення довіри до банківської системи і сприяння розвитку реального сектору економіки.

Нарощування власного капіталу може бути забезпечено за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел, вибір яких слід здійснювати з урахуванням усієї сукупності чинників, що визначають можливості та доцільність їх використання певним банком і за певних умов. Прибуток, як внутрішнє джерело нарощування власного капіталу, на сьогодні через збиткові результати фінансової діяльності банків унеможливлене, проте в подальшому має розглядатись як пріоритетне. Для цього державі необхідно забезпечити стимулювання нарощування банківського капіталу шляхом встановлення відповідних регуляторних і фіскальних важелів, комерційним банкам — запровадити дієві інструменти збільшення капіталу через удосконалення фінансового менеджменту, системи стимулювання колективів банків і управління банкам.

Література

1. *Ткачук Н.М.* Капіталізація банку: економічна сутність та різновиди // Вісник Української академії банківської справи. — №1 — 2010.
2. *Ткачук Н. М.* Особливості визначення та оцінки достатності банківського капіталу [Текст] / Н. М. Ткачук // Вісник Української академії банківської справи. — 2006. — № 2. — С. 99—105; Проблеми оцінки рівня капіталізації суб'єктів господарювання : наукова доповідь. — Львів : ІРД НАНУ, 2007. — 67 с.
3. *Матлага Л.О.* Перспективи оптимізації управління власним капіталом банків в Україні // Сталій розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — Листопад 2008. — С. 10—14.
4. *Дробязко А.* Якою банківська система України виходить із кризи 2008—2009 років? / А.Дробязко // Вісник Національного банку України. — 2011. — №2. — С. 4—9.
5. *Примостка Л.О.* Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л.О. Примостка. — 3-тє вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2012. — 338 с.
6. *Герасименко В., Герасименко Р.* Управління власним капіталом банку в Україні в умовах фінансової кризи / В. Герасименко, Р. Герасименко // Вісник НБУ. — 2010. — № 10. — С. 12—17.
7. Електронний ресурс сайт НБУ — режим доступу <http://www.bank.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 13.11.2012